

ŚLĄSK CIESZYŃSKI – FAŁSZYWE POGRANICZE?

W literaturze określa się Śląsk Cieszyński mianem „pogranicza”¹. Pozornie nazwa ta może wydawać się trafna – region ten znajduje się obecnie w granicach dwóch państw: Polski i Czech, a wielu badaczy zwraca uwagę, że na tym terenie krzyżowały się różne kultury². Pozornie – jeżeli się przyjmie perspektywę Pragi lub Warszawy, spoglądając na mapę polityczną dzisiejszej Europy. Gdyby jednak spojrzeć na mapę polityczną Europy sprzed stu pięćdziesięciu lat, pograniczem okazałoby się Mazowsze, Wielkopolska i Małopolska, a nie Śląsk Cieszyński. Wbrew temu, co mogłoby się wydawać, jest to region o niezwykle mocno ukształtowanej tożsamości, której początków należy szukać pod koniec okresu rozbicia dzielnicowego Polski, kiedy to synowie księcia Władysława Opolskiego (zm. 1281 lub 1282) podzielili się jego dziedzictwem. Najstarszy z nich, Mieszko, przybrał tytuł księcia cieszyńskiego; po raz pierwszy z takim tytułem pojawił się w dokumencie z 31 stycznia 1290 roku³. Data ta uchodzi tradycyjnie za początek

¹ Np. *Studia Etnologiczne i Antropologiczne*. T. 1: *Śląsk Cieszyński i inne pogranicza w badaniach nad tożsamością etniczną, narodową i regionalną*, pod red. Ireny Bukowskiej-Floreńskiej, Katowice 1997. Por. Marzena Bogus, *Kotulowie i ich działania oświatowe na Śląsku Cieszyńskim w XIX i XX wieku*, Ostrava 2006, s. 16-18.

² Witold Iwanek, *Słownik artystów na Śląsku Cieszyńskim*, Bytom 1967, s. 10; Leon Miękina, *Prekursorzy. W stulecie narodzin ruchu zawodowego nauczycieli polskich na Śląsku Cieszyńskim*, Cieszyn 1988, s. 7; Tegoż, *Polska twórczość literacka po 1918 roku*, [w:] *Śląsk Cieszyński. Środowisko naturalne. Zarys dziejów. Zarys kultury materialnej*, pod red. Władysława Sosny, Cieszyn 2001, s. 297. Podane prace podane są tytułem przykładu, bo na ten aspekt zwraca się zapewne w większości opracowań poświęconych Śląskowi Cieszyńskiemu.

³ Kazimierz Jasiński, *Uwagi o Mieszku – pierwszym księciu cieszyńskim*, „Rocznik Cieszyński”, T. 6-7, Cieszyn 1991, s. 27-28; Idzi Panic, *Jeszcze w sprawie daty powstania księstwa cieszyńskiego*, „Pamiętnik Cieszyński”, T. 20, 2005, s. 6-10.

historii Księstwa Cieszyńskiego. Od 1314/1315 roku, kiedy starszy syn Mieszka, Władysław, otrzymał dzielnicę oświęcimską⁴, granice tego państwa nie uległy zasadniczym zmianom. Co istotne, granice Śląska Cieszyńskiego pokrywają się z terenami dawnego Księstwa Cieszyńskiego⁵.

Ostatnia władczyni Księstwa Cieszyńskiego z dynastii Piastów, Elżbieta Lukrecja, zmarła w 1653 roku⁶. Wraz z nią nie skończyła się jednak historia tego państewka, stanowiącego od 1327 roku czeskie lenno⁷. Czasami król Czech był jednocześnie księciem cieszyńskim, ale częściej Księstwo Cieszyńskie miało osobnego władcę – czy to z dynastii lotaryńskiej (1722-1765), czy to z Wettinów w osobie polskiego królewicza Albrechta Kazimierza (1766-1822), czy to z bocznej linii Habsburgów lotaryńskich (1822-1918)⁸. Nie ma większego znaczenia to, że władcy ci tylko sporadycznie odwiedzali swoje księstwo. Księstwo Cieszyńskie przetrwało jako ważny punkt odniesienia. Nieprzypadkowo powstały w październiku 1918 roku polski komitet, mający na celu przejęcie władzy z rąk austriackich urzędników, przyjął nazwę Rada Narodowa dla Księstwa Cieszyńskiego⁹. Okazuje się, że Księstwo Cieszyńskie istniało 628 lat – żaden twór polityczny stworzony przez dynastię Piastów nie może się poszczycić tak długą historią.

Księstwo Cieszyńskie wyróżniało się też etnicznie polskim charakterem. U progu istnienia Księstwo Cieszyńskie zamieszkiwało nie więcej niż 4000 osób; niedługo potem Mieszko cieszyński zapoczątkował wielką akcję osadniczą. Oparł ją przede wszystkim na ludności miejscowej; niemieccy osadnicy pozostawali w zdecydowanej mniejszości¹⁰. Rzecz jasna, do Księstwa Cieszyńskiego zjeżdżali przybysze z innych części Śląska, a także z Czech, Niemiec, Włoch czy Francji¹¹.

⁴ Kazimierz Jasiński, dz. cyt., s. 25; Idzi Panic, *Ziemia Cieszyńska w czasach piastowskich (X-XVII wiek)*, [w:] *Śląsk Cieszyński. Środowisko naturalne...*, s. 123-124.

⁵ Henryk Mróz, *Środowisko geograficzne polskiego Śląska Cieszyńskiego*, [w:] *Śląsk Cieszyński. Środowisko naturalne...*, s. 11.

⁶ Kazimierz Jasiński, *Rodowód Piastów śląskich*, Wyd. 2. Kraków 2007, s. 673.

⁷ Idzi Panic, *Ziemia Cieszyńska...* s. 124.

⁸ Janusz Spyra, *Śląsk Cieszyński pod rządami Habsburgów (1653-1848)*, [w:] *Śląsk Cieszyński. Środowisko naturalne...*, s. 145, 153.

⁹ Bogdan Cybulski, *Rada Narodowa Księstwa Cieszyńskiego (1918-1920). Studium historyczno-prawne*. Opole 1980.

¹⁰ Idzi Panic, *Potencjał gospodarczy i osadniczy Księstwa Cieszyńskiego u schyłku XIII wieku*, „Rocznik Cieszyński”, T. 6-7. Cieszyn 1991, s. 38-39.

¹¹ Przykładowo 30% architektów, rzeźbiarzy i malarzy z Księstwa Cieszyńskiego pochodziło z Francji lub z Włoch; Witold Iwanek, dz. cyt., s. 12.

Różne kultury nie graniczyły tutaj ze sobą, ale się krzyżowały¹². Nie zmieniało to faktu, że większość mieszkańców mówiła po polsku¹³. W świetle najnowszych badań – opartych m.in. na metrykach pochodzących z XVII wieku – okazuje się, że ludność pochodzenia niemieckiego znajdowała się w zdecydowanej mniejszości¹⁴. W 1800 roku 73% mieszkańców Śląska Cieszyńskiego zaliczano do polskiej grupy narodowej¹⁵, a w 1851 roku – 77,8%¹⁶. W kolejnych spisach pytano nie o „narodowość”, ale o „język potoczny”. W 1880 roku polski deklarowało 58,7% mieszkańców, w 1900 roku 60,7%, a w 1910 roku – 54,8%¹⁷. Należy dodać, że austriackie władze zaniżały liczbę osób mówiących po polsku¹⁸.

Inną cechą Śląska Cieszyńskiego jest to, że miejscowa polska inteligencja, która wytworzyła się w XIX wieku, miała korzenie chłopskie – a nie szlacheckie jak na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Szlachta w Księstwie Cieszyńskim nigdy nie była liczna¹⁹, zresztą jak na całym Śląsku²⁰.

Specyficznym rysem omawianego regionu jest też sytuacja wyznaniowa. W świetle nowszych badań okazuje się, że reformacja w XVI wieku nie odniosła

¹² Janusz Spyra, *Zarys dziejów kultury duchowej Śląska Cieszyńskiego (do 1918 r.)*, [w:] *Śląsk Cieszyński. Środowisko naturalne...*, s. 296.

¹³ Anna Machej: *Uwagi nad językiem kancelarii w księstwie cieszyńskim w czasach nowożytnych*. „Pamiętnik Cieszyński”, T. 19, 2004, s. 99-101.

¹⁴ Jaroslav Lipovski, *Nazwiska z Jabłonkowa i okolic u schyłku XVII wieku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” No 2417, „Slavica Wratislaviensia” T. 103 Wrocław 2002, s. 227-229; *Najstarsze metryki cieszyńskie. Księga metrykalna parafii pod wezwaniem Marii Magdaleny w Cieszynie z lat 1628-1641*, wyd. Idzi Panic, „Acta Historica Silesiae Superioris” T. 18, Cieszyn 2006, s. 10.

¹⁵ Edward Buława, Robert Danel, *Świt nad Olzą*, Cieszyn 1988, s. 12.

¹⁶ Marzena Bogus, dz. cyt., s. 32.

¹⁷ Tamże, s. 32.

¹⁸ Jeżeli wpisywano dwa języki (polski i niemiecki), to urzędnicy wykreślali polski; „Gwiazdka Cieszyńska” 1891 nr 2, s. 15. Po polskich protestach w spisie z 1900 roku „znalazło się” 637 Polaków, zapisanych jako Niemcy; „Gwiazdka Cieszyńska” 1902 nr 3 s. 25.

¹⁹ Tak było od zarania istnienia Księstwa Cieszyńskiego. Pod koniec XIII wieku stan rycerski liczył nie więcej niż 20 osób; Idzi Panic, *Potencjał gospodarczy...* s. 38-39. Spis z lat 1656-1658 notuje 53 rodziny szlacheckie; Wacław Gojniczek, *Spis szlachty księstwa cieszyńskiego z połowy XVII wieku*, [w:] *Ojczyzna wielka i mała. Księga pamiątkowa wydana z okazji 40-lecia Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Cieszynie*, pod red. Idziego Panica, Cieszyn 1996, s. 51-55. W 1790 roku do stanu szlacheckiego zaliczało się 185 osób, w 1840 roku – zaledwie 112; Janusz Spyra, *Śląsk Cieszyński pod rządami...*, s. 152.

²⁰ Urszula Swadźba, *Śląsk jako społeczeństwo wielokulturowe. Dawniej, dziś i jutro*, [w:] *Naród, kultura i państwo w procesie globalizacji*, pod red. Jarosława Rokickiego, Moniki Banaś. Kraków 2004, s. 183.

w Księstwie Cieszyńskim tak wielkiego sukcesu, jak dawniej sugerowano²¹, jednak jej owocem jest spora mniejszość ewangelicka. Katolicy i ewangelicy żyli obok siebie, nieraz w tych samych domach²², a podziały wyznaniowe zwykle okazywały się słabsze w świetle różnic politycznych czy narodowych. To samo odnosiło się do ludności żydowskiej – w dziewiętnastowiecznej polskiej prasie na Śląsku Cieszyńskim krytykowano wyznawców religii mojżeszowej jedynie jako zwolenników stronnictwa niemieckiego²³, a w okresie międzywojennym Cieszyn uchodził za najbardziej przyjazne Żydom miasto w Polsce²⁴. Jako ciekawostkę można dodać, że w połowie XIX wieku wyznawcy prawosławia bez przeszkód mogli odprawiać msze w katolickich kościołach w Cieszynie²⁵.

Czynniki historyczne, etniczne, oświatowe i wyznaniowe w połączeniu z miejscową kulturą ludową²⁶ wpłynęły na wytworzenie się silnego poczucia tożsamości mieszkańców Śląska Cieszyńskiego, nieraz podkreślanego w literaturze naukowej²⁷.

Decyzja Rady Ambasadorów z 28 lipca 1920 roku, która dokonała rozbioru Śląska Cieszyńskiego między Polskę a Czechosłowację, niewiele miała wspólnego z prawem międzynarodowym. Sprawiała, że teren stanowiący od stuleci spójną całość znalazł się w dwóch organizmach państwowych²⁸. Nie za bardzo

²¹ Anna Machej, *Sytuacja społeczno-polityczna na Śląsku Cieszyńskim w XVI wieku*, [w:] *Towarzystwo Jezusowe na Śląsku Cieszyńskim. Studium ekumeniczne*, pod red. Józefa Budniaka, Karola Mozora, Kraków 2005, s. 27-38.

²² „Przyjaciel Ludu” 1888 nr 12, s. 94.

²³ Np. „Gwiazdka Cieszyńska” 1872 nr 34, s. 267-268; „Przyjaciel Ludu” 1889 nr 19, s. 152-153. Na marginesie można dodać, że znany żydowski fabrykant z Cieszyna, Maurycy Fasal, dołożył się na budowę kościoła katolickiego w Dąbrowej; „Gwiazdka Cieszyńska” 1893 nr 37, s. 371.

²⁴ Krzysztof Nowak, *Elity polityczne w Cieszynie w okresie międzywojennym (1918-1939)*, [w:] *Samorządowość i elity władzy w Cieszynie na przestrzeni dziejów*, pod red. Idziego Panica, Cieszyn 2002, s. 122.

²⁵ „Nowy Czas” 1883 nr 16, s. 126; nr 17, s. 133. Dopiero w 1883 roku zaprotestował przeciwko temu miejscowy proboszcz.

²⁶ O kulturze ludowej zob. Daniel Kadłubiec, *Kultura ludowa*, [w:] *Śląsk Cieszyński. Środowisko naturalne...*, s. 229-254, tam też dalsze wskazówki bibliograficzne. Por. też: Marzena Bogus, dz. cyt., s. 38-42.

²⁷ Grażyna Kubica-Heller, *Luteranie na Śląsku Cieszyńskim. Studium historyczno-socjologiczne*, Bielsko-Białe 1996, s. 51; Tadeusz Siwek, *Specyfika tożsamości etnicznej na Zaolziu*, [w:] *Studia Etnologiczne i Antropologiczne...*, s. 12; Grażyna Praweńska-Skrzypek, Bolesław Domański, *Zróżnicowanie przestrzenne postrzegania własnego regionu przez mieszkańców Śląska Cieszyńskiego*, [w:] tamże, s. 42; Marzena Bogus, dz. cyt., s. 20.

²⁸ Krzysztof Nowak, *Dzieje Śląska Cieszyńskiego po 1918 roku*, [w:] *Śląsk Cieszyński. Środowisko naturalne...*, s. 205-206.

przystawało to do oficjalnej wersji historii narodowej i po jednej, i po drugiej stronie Olzy.

W czeskiej historiografii panuje pogląd, że czeska świadomość większości Ślązaków cieszyńskich została zmieniona w drugiej połowie XIX wieku w wyniku masowej imigracji galicyjskich robotników²⁹. Twierdzenie to trudno obronić. Już wcześniej była mowa o etnicznie polskim charakterze omawianego terytorium. Można dodać, że analiza nazwisk mieszkańców Księstwa Cieszyńskiego wskazuje wyraźnie na ich polskie pochodzenie³⁰. Poczucie tożsamości Ślązaków cieszyńskich odróżniało swoich, ludzi stela, od obcych przybyszy z biedniejszej części monarchii austro-węgierskiej, jaką była Galicja³¹. W dodatku to galicyjscy imigranci albo ich potomkowie po 1920 roku częściej i łatwiej przyjmowali czeską orientację narodową³².

W polskiej historiografii tak naprawdę nie ma miejsca na Księstwo Cieszyńskie – z kulturą bez szlachty i kresów, z historią bez Jagiellonów, rozbiorów i powstań narodowych. Wystarczy zerknąć do indeksów poszczególnych tomów „*Wielkiej historii Polski*” pod redakcją Stanisława Grodzkiego, Jerzego Wyrozumskiego i Mariana Zgórniaka:

1. Krzysztof Baczkowski: *Dzieje Polski późnośredniowiecznej (1370-1505)*. Kraków 1999 – w indeksie Cieszyn wymieniony pięć razy, ale tylko na mapach.
2. Stanisław Grzybowski: *Dzieje Polski i Litwy (1506-1648)*. Kraków 2000 – w indeksie Cieszyn pojawia się trzykrotnie; dwa razy pojawia się na mapie; raz w związku z udziałem niewymienionego z imienia księcia cieszyńskiego (był nim Wacław III Adam) w koronacji Katarzyny Habsburżanki, trzeciej żony Zygmunta II Augusta (s. 101).
3. Józef Andrzej Gierowski: *Rzeczpospolita w dobie złotej wolności (1648-1763)*. Kraków 2001 – w indeksie Cieszyn pojawia się trzykrotnie, ale tylko na mapach.

²⁹ Marzena Bogus, dz. cyt., s. 30, przypis 68, gdzie dalsze wskazówki bibliograficzne.

³⁰ Władysław Milerski, *Nazwiska cieszyńskie*, Cieszyn 1996.

³¹ Tadeusz Siwek, dz. cyt., s. 12.

³² Tamże, s. 14. Nazywano ich *pyrcokami*; Krzysztof Nowak, *Życie polityczne i społeczne*, [w:] *Ustroń 1305-1945*. T. 1, pod red. Idziego Panica. Ustroń 2005, s. 261.

Dopiero Stanisław Grodziski: *Polska w czasach przelomu (1764–1815)*. Kraków 2001, s. 218, dostrzega Księstwo Cieszyńskie, pisząc, że „Większość jego ludności stanowili Polacy, którzy utrzymywali w księstwie starą tradycję piastowską”³³.

Księstwo Cieszyńskie „odnajduje się” w polskiej historii dopiero w XIX wieku – kiedy nie było już Rzeczypospolitej Obojga Narodów i nie można było wiązać narodowej historii z jednym organizmem państwowym. Wydarzenia 1920 roku uniemożliwiły jednak tej ziemi zadomowienie w polskich dziejach.

Sądzę, że Śląsk Cieszyński staje się dopiero pograniczem – terenem, który powoli od dziesięcioleci roztapia się w ramach dwóch państw. Można domniemywać, że nie jest to proces nieodwracalny. Towarzyszy nam zwykle przekonanie o trwałości granic i państw, a zarazem, znając historię, dziwimy się naszym przodkom, że wierzyli w trwałość imperium Achemenidów, Cesarstwa Rzymskiego, Rzeczypospolitej Obojga Narodów czy Austro-Węgier. Od narodzin polskiego ruchu narodowego w Księstwie Cieszyńskim do momentu, kiedy jego ludność ogłosiła chęć przyłączenia się do Polski, upłynęło zaledwie siedemdziesiąt lat. Może kiedyś Ślązacy cieszyńscy przestaną być mieszkańcami pogranicza?

³³ Być może wzmianka jest efektem tego, że autor ten wcześniej zajmował się terenami Śląska Cieszyńskiego; zob. Stanisław Grodziski, *Ustrój polityczno-prawny Śląska Austriackiego w latach 1742–1848 (Próba syntezy)*. „Studia Historyczne” T. 10, 1967.